

Jan Głównka

Herb miasta Kielc - geneza i historia : (stan badań)

Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach 18, 11-37

1995

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JAN GŁÓWKA

HERB MIASTA KIELC — GENEZA I HISTORIA (STAN BADAŃ)

UWAGI WSTĘPNE

Heraldyka miejska wzbudziła zainteresowanie już w połowie XIX wieku, gdy ze względów praktycznych, podyktowanych kwestiami prawno-ustrojowymi miast polskich, Mikołaj I postanowił przywrócić godła miejskie nie istniejące od czasów Księstwa Warszawskiego. Komisja, którą kierował Kazimierz Stronczyński, a głównym rysownikiem i wykonawcą herbów był Teodor Chrząński, ustaliła i wykonała opisy 455 herbów miast Królestwa Polskiego, tzw. Album Heroldii. Herby nie zostały zatwierdzone przez władze rosyjskie. Sprawę tę podnoszono ponownie w 1856 r., ale z uwagi na sytuację w Królestwie, a później powstanie styczniowe, dojrzała do załatwienia dopiero w 1867 r., gdy spróbowano sporządzić zestawienie herbów miejskich. Zajęła się tym Komisja Rządząca Spraw Wewnętrznych, zbierając materiał porównawczy w formie opisów heraldycznych, przywilejów herbowych królewskich oraz pieczęci miejskich. Materiały zebrane w magistratach i archiwach prowincjonalnych oraz opracowania zgromadzone dawniej pozwoliły na ustalenie rysunków 93 herbów miejskich Królestwa Polskiego¹.

Duże znaczenie dla badań heraldyczno-sfragistycznych miały także inicjatywy kolekcjonerskie. Zbiory K. Kierskiego, S. Piłsudskiego, a przede wszystkim kolekcja W. Wittyga ofiarowana Muzeum Czapskich w Krakowie, umożliwiły prowadzenie odpowiednich badań porównawczych. Podobne znaczenie mają kolekcje sfragistyczne Franciszka Piekosińskiego w Krakowie, Bolesława Podczaszyńskiego w Warszawie, zbiór odlewów w AGAD w Warszawie, a także zbiór rysunków K. W. Kielisińskiego przechowywany w Kórniku².

Literatura polska z zakresu sfragistyki i heraldyki miejskiej w dosyć ograniczony sposób porusza problemy związane z badaniami porównawczymi, genezą, symboliką i historią pieczęci i herbów miejskich, poczynając od średniowiecza, a skończywszy na czasach obecnych. Prace, które ukazały się do tej pory, związane są bardziej z próbami katalogowania i wstępnego systematyzowania zabytków sfragistycznych i heraldycznych niż z syntezą zebranego materiału. Spotyka się oczywiście autorów, którzy jak np. Wiktor Wittyg zapoczątkowali prace o charakterze syntetycznym, próbując swoim

¹ M. Gumowski *Herby miast polskich*. Warszawa 1960, s. 78—82; por. także S.K. Kuczyński *Polonica heraldyczne i sfragistyczne w zbiorach leningradzkich*. „Archeion” Warszawa 1978, s. 191—213.

² M. Gumowski *Herby miast...*, s. 62—63

zestawieniom nadać cechy podręczników sfragistyki miejskiej³. F. Piekosiński dokonał zestawienia w ramach konkretnego problemu, zajmując się pieczęciami najstarszymi, opisując i katalogując pieczęcie wieków średnich⁴. M. Haisig natomiast poddał analizie legendę polskiej pieczęci miejskiej, dokonując porównań jej poszczególnych kategorii w Polsce, dając jednocześnie tło europejskie⁵. Problematyka heraldyki miejskiej, kwestie genezy herbów miast polskich nie wybijają się tutaj na plan pierwszy, co oczywiście jest zrozumiałe w pracach tego rodzaju.

Sfragistyką i heraldyką miejską zajmował się M. Gumowski, podejmując zagadnienia poszczególnych regionów Polski i publikując prace o charakterze analitycznym⁶.

Sporo miejsca w literaturze sfragistyczno-heraldycznej zajmuje problem pieczęci miasta Krakowa. Zajmował się tym F. M. Sobieszczański⁷, a prace kontynuowane były przez A. Chmiela⁸, W. Budkę⁹ i M. Friedberga¹⁰. Problemy heraldyki miejskiej zajmowały wiele miejsca w opracowaniach dotyczących poszczególnych miejscowości, poza wspomnianym już Krakowem. M. Gumowski pisał m.in. o pieczęciach i herbach warszawskich, pieczęciach śląskich, herbach miast województwa warszawskiego, herbach i pieczęciach miast śląskich i pomorskich, pieczęciach i godłach miejskich Wielkopolski i miejscowości województwa lubelskiego¹¹. Wymienić także należy opracowania autorstwa J. Smolki, W. Budki, B. F. Stali, E. Bieleckiego, A. Chomiczkiego, K. Małczyńskiego, A. Fudaleja, M. Trojanowskiej, S. K. Kuczyńskiego¹². Wiele interesujących wskazówek dla badaczy zajmujących się heraldyką miejską zawiera pierwszy podręcznik sfragistyki wydany przez M. Gumowskiego, M. Haisiga

³ W. Wittyg *Pieczęcie miast dawnej Polski*. Z. 1—2, Warszawa—Kraków 1905—1907, 1914

⁴ F. Piekosiński *Pieczęcie polskie wieków średnich*. Lwów 1899

⁵ M. Haisig *Studia nad legendą pieczęci miejskiej*. Wrocław 1953

⁶ M. Gumowski *Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV wieku*. Toruń 1960

⁷ F. M. Sobieszczański *Wiadomości historyczne o sztukach pięknych w dawnej Polsce*. T. 1. Warszawa 1847

⁸ A. Chmiel *Pieczęcie miasta Krakowa, Kazimierza, Kleparza i jurydyk krakowskich do końca XVIII wieku*. „Rocznik Krakowski” XI Kraków 1909

⁹ W. Budka *Barwy herbu miasta Krakowa*. „Miesięcznik Heraldyczny” XIV 1935 nr 1

¹⁰ M. Friedberg *Herb miasta Krakowa*. Kraków 1927

¹¹ M. Gumowski *Herby i pieczęcie warszawskie*. „Miesięcznik Heraldyczny” XIV/1935; tegoż, *Pieczęcie śląskie*. W: *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do 1400 r.* T. 3. Kraków 1936, s. 247—440; tegoż *Herby miast województwa warszawskiego*. „Miesięcznik Heraldyczny” XVI/1937, s. 18 i nast.; tegoż *Herby i pieczęcie miejscowości województwa śląskiego*. Katowice 1939; tegoż *Pieczęcie i herby miast pomorskich*. „Rocznik Towarzystwa Naukowego Toruńskiego” 44/1939; tegoż *Pieczęcie i herby miast wielkopolskich*. Poznań 1952; tegoż *Pieczęcie i herby miejscowości województwa lubelskiego*. Lublin 1959

¹² J. Smolka *O herbie miasta Przemyśla*. „Rocznik Przemyski” t. IV Przemyśl 1924; B. F. Stala *Pieczęcie miast częstochowskich*. „Ziemia Częstochowska” 1934, s. 103—108; W. Budka *Pieczęcie dawnych miast Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego*. „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” XVI 1934 Kraków 1935, s. 87—96; E. Bielecki *W sprawie herbu miasta Rzeszowa*. „Zew Rzeszowa” R. IV 1937 nr 3; A. Chomiczki *Herby miast i ziem polskich*. Warszawa 1939; K. Małczyński *Herb miasta Wrocławia*. „Sobótka” t. 1 1946, s. 3—23; A. Fudalej *Herby miast województwa zielonogórskiego*. Nowa Sól 1974; M. Trojanowska *Pieczęcie miasta Lublina od roku 1317 do roku 1811*. „Archeion” t. 60 1974, s. 81—104; S. K. Kuczyński *Herb Warszawy*. Warszawa 1977

i S. Mikuckiego¹³. Natomiast *Herby miast polskich* M. Gumowskiego¹⁴ obejmują opisy, charakterystyki i rysunki godeł miejskich wraz z ich kolorystyką oraz syntetycznym wstępem, przedstawiającym rodzaje herbów miejskich wraz z próbą ustalenia ich genezy i historii. W wydanych w 1967 r. *Miastach polskich w tysiącleciu*¹⁵, niejako na marginesie właściwej tematyki, poznajemy godła miejskie przedstawione na kolorowych tablicach, podobnie jak we wspomnianej powyżej pracy M. Gumowskiego.

Wśród opracowań nowszych odnotować trzeba kilka ciekawych inicjatyw podjętych przez specjalistów zajmujących się problematyką herbów, pieczęci oraz innych atrybutów władzy miejskiej. Należy do nich m.in. opracowanie B. Adamczyk dotyczące sfragistyki miejskiej Małopolski¹⁶ oraz M. Antoniewicza zajmującego się herbami miast województwa częstochowskiego¹⁷. W 1992 r. w Poznaniu ukazał się znakomity katalog wystawy zorganizowanej przez Muzeum Narodowe w Poznaniu i Związek Miast Polskich¹⁸. W katalogu wśród wielu źródeł prawa miejskiego przedstawiono także zabytki łączące w sobie tematykę z pogranicza heraldyki i sfragistyki. Należy dodać, że herb miasta jako godło samorządu miejskiego został tutaj zaprezentowany zarówno na tłokach pieczętnych, jak i na plakietach, wywieszkach, kartuszkach herbowych oraz na tak różnych przedmiotach, jak: chorągwie miejskie, sztandary, zegary, kafle, witraże, broń, hełmy strażackie, a także na wielu muzealiach — rzeczach niegdyś służących przedstawicielom władz miejskich, administracji samorządowej i sądownictwa.

Prace badawcze z zakresu heraldyki i sfragistyki zawierające opisy herbów i pieczęci miejskich, bardzo zróżnicowanych pod względem formy, jak i treści, nie wyodrębniają niestety w większym zakresie oddzielnej kategorii, jaką są godła miast stanowiących własność kościelną. W wielu opracowaniach wymienione są oczywiście herby miast kapituły krakowskiej czy gnieźnieńskiej¹⁹, brak jest jednak analizy heraldyczno-sfragistycznej godeł tych miejscowości, które po lokacjach XIII-, XIV- i XV-wiecznych, jako miasta biskupie legitymowały się charakterystycznymi dla nich tylko symbolami.

Należy zwrócić uwagę, że wśród wielu opracowań herbów miejskich znajdujemy prace badawcze dotyczące województwa lubelskiego, krakowskiego, warszawskiego, miast częstochowskich, pomorskich, śląskich i wielkopolskich, brakuje natomiast badań dawnej Sandomierszczyzny, w tym terenów obecnego województwa kieleckiego, z jego najstarszymi ośrodkami miejskimi²⁰. Poszczególne miasta tego terenu są wzmiankowane w opracowaniach ogólnych, brak jednak monografii o charakterze heraldyczno-sfragistycznym, a istniejące publikacje zawierają jedynie wskazówki wspomagające ustalenie genezy i symboliki godeł miejskich²¹.

¹³ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki *Sfragistyka*. Warszawa 1960; także podręcznik M. Gumowskiego *Handbuch der Polnischen Siegelkunde*. Graz 1966

¹⁴ M. Gumowski, por. przypis nr 1.

¹⁵ *Miasta polskie w tysiącleciu*. T. 1.2. Warszawa 1967

¹⁶ B. Adamczyk *Pieczęcie miast małopolskich do XV wieku*. W: *Acta Universitatis Wratislaviensis, Historia XXXIII*. Wrocław 1980

¹⁷ M. Antoniewicz *Herby miast województwa częstochowskiego*. Częstochowa 1984

¹⁸ *Insygnia miast polskich. Katalog wystawy*. Pr. zb. Poznań 1992

¹⁹ B. Adamczyk *Pieczęcie...*, s. 85; M. Gumowski *Herby miast polskich...*, s. 51, 53, 86, 184, 264

²⁰ Praca o charakterze syntetycznym: W. R. Brociek *Herb miasta Ostrowca Świętokrzyskiego*. Ostrowiec Świętokrzyski 1986; także starsze nieco opracowanie dot. Sandomierza: M. Haisig *Nieznana średniowieczna pieczęć miasta Sandomierza*. „Miesięcznik Heraldyczny” XVII/1938, s. 134—135, nr 9

²¹ Np. ks. A. Bastrzykowski *Monografia historyczna Kunowa nad Kamienną*. Kraków 1939;

Duże znaczenie dla podstawowych badań heraldyczno-sfragistycznych mają prace dotyczące samorządów miejskich. Wszelkie opracowania o charakterze prawno-ustrojowym przynoszą nieocenione informacje, często pośrednio związane z problematyką funkcjonowania pieczęci i herbów miejskich. Łączy się to także z kwestią edycji źródeł, w szczególności dokumentów lokacyjnych lub przywilejów udzielanych miastom. Najnowszą pozycją zawierającą kilka istotnych dla zagadnień samorządowych referatów i komunikatów jest materiał z sesji zorganizowanej w 1991 r. w Lublinie. Opracowania H. Samsonowicza, M. Boguckiej, J. Malca, W. Maisela, J. Szymańskiego, L. Pudłowskiego oraz kilku innych autorów, porządkują kwestie prawno-ustrojowe miast polskich na przestrzeni dziejów²².

HERB KIELC W LITERATURZE

Najstarszy zapis poświęcony godłu miejskiemu Kielc umieszczony został w *Pamiętniku Sandomierskim* wydanym w 1829 r. Obok wizerunku pieczęci miasta Kielc zamieszczono jej opis oraz krótką notatkę dotyczącą genezy herbu. Autor podkreślał znaczenie miasta, które „w tak krótkim czasie do porządku i znaczenia przyszło”²³, co niewątpliwie miało związek z jego przeszłością jako ważnego ogniwia posiadłości biskupów krakowskich.

Ryc. 1. Herb Kielc (*Pamiętnik Sandomierski*, t. 1, Warszawa 1829, s. 68)

Opis herbu zawiera lakoniczną notatkę: „Korona złota w polu czerwonym, pod tą głóski C. K.”. Uzupełnieniem jest napis z legendy otokowej pieczęci miejskiej. W *Pamiętniku Sandomierskim* po raz pierwszy zawarto hipotezę dotyczącą symboliki herbu. Według autora opisu korona w godle miejskim to „jedna z koron kapituły

Ilza, Monografia rozwoju społeczno-gospodarczego. Pod red. J. Szymańskiego i S. Witkowskiego. Radom 1979

²² *Polskie tradycje samorządowe a heraldyka.* Pod red. J. Dymmela. Lublin 1992

²³ *Pamiętnik Sandomierski.* T. 1. Warszawa 1829, s. 58

Ryc. 2. Herb kapituły krakowskiej
(K. Niesiecki, *Herbarz polski*, t. 1,
Lipsk 1839—1846, s. 34)

Ryc. 3. Herb kapituły krakowskiej — jeden z trzech
znajdujących się nad loggią wejściową pałacu
biskupiego w Kielcach

krakowskiej, tak jak dobra te składały trzecią część dóbr biskupów krakowskich”. Notatka kończy się uwagą, że herb nadany został „w końcu XV wieku przez królewicza Fryderyka kardynała biskupa krakowskiego”²⁴.

Jan Nepomucen Chądzyński w *Historyczno-statystycznym opisie miast starożytnych w Ziemi Sandomierskiej leżących* informuje, że Kielce należały „do rzędu miast

²⁴ Tamże, s. 68

poniejszych jako duchowne wolne od posług rządowych i wojskowych postojów nie zwracało na siebie niczyjej uwagi”. Dopiero brat królewski Fryderyk Jagiellończyk, „rządząc krajem podczas wyjazdu króla do Litwy”, zwrócił baczniejszą uwagę na część swoich włości, które stały się istotnym elementem dóbr biskupich i „nadał Kielcom za herb złotą koronę w czerwonym polu, a pod nią głoski C K, co oznacza Civitas Kielce”²⁵.

W *Pamiętniku Kieleckim* z 1871 r. reprodukowana jest pieczęć miejska Kielc, przedstawiono także krótki zapis określający genezę i symbolikę herbu, podobnie jak w dotychczas wzmiankowanych pozycjach: „Herb miasta Kielc jest złota korona w czerwonym polu, pod nią głoski C. K. oznaczające: Civitas Kielcensis”²⁶. Mamy tutaj do czynienia z odmienną formą rozwiązania inicjałów „C. K.” niż w pracy Chądzyńskiego.

Wizerunek pieczęci miejskiej kieleckiej powtórzony został w *Pamiętniku Kieleckim* wydanym pod redakcją ks. Władysława Siarkowskiego w 1874 r. i opisany na stronie tytułowej jako „Herb miasta Kielc”²⁷.

W *Starożytnej Polsce* M. Balińskiego i T. Lipińskiego umieszczono herb miasta zgodnie z dotychczasowymi przedstawieniami wraz z niewielkim opisem, podobnym jak w opracowaniach już cytowanych: „Złota korona w czerwonym polu a pod nią głoski C. K. [Civitas Kielce] jest herbem miejskim”²⁸.

Ryc. 4. Herb Kielc na pieczęci z 1566 r.
(W. Wittyg, *Pieczęcie miast dawnej Polski*, z. 2, Kraków 1907, s. 112—113)

Wiktor Wittyg, badacz i kolekcjoner pieczęci, w swojej opublikowanej w Krakowie pracy pt. *Pieczęcie miast dawnej Polski* zamieścił informacje dotyczące dwóch odcisków pieczęci miejskiej Kielc z dokumentów z lat 1566 i 1789. Pierwsza z nich o średnicy 30 mm przedstawia na ozdobnej tarczy renesansowej pod koroną litery „CK”, a w otoku

²⁵ J. N. Chądzyński *Historyczno-statystyczny opis miast starożytnych w Ziemi Sandomierskiej leżących*. T. 1. Warszawa 1855, s. 134—135

²⁶ *Pamiętnik Kielecki*. 1871, s. 38

²⁷ *Pamiętnik Kielecki*. 1874

²⁸ M. Baliński, T. Lipiński *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym*. T. 2. Warszawa 1889, s. 26, 409

Ryc. 5. Herb Kielc na pieczęci z XVIII w. (W. Wittyg, *Pieczęcie miast dawnej Polski*, z. 2, Kraków 1907, s. 112—113)

uszkodzony napis: „S + MVNVS + RI + D + FRIDER ...CIS +”. Druga — odcisk pieczęci o średnicy 37 mm posiada w legendzie otokowej napis podobny: „MVNVS R.M.I.D.FRIDERICI.CARDINALIS.D.G.E.C.” Obraz pola pieczętnego jest identyczny jak na pieczęci XVI-wiecznej²⁹.

W niepodległej Polsce, pod koniec lat dwudziestych w pracy Bronisława Obuchowicza pt. *Opis miasta Kielc* wzmiankowany jest herb miejski, a inicjały „C. K.” odczytano jako „Miasto Kielce”³⁰.

Dopiero w latach trzydziestych Sylwester Kowalczewski w kolejnych wydaniach swojego przewodnika po Kielcach i Górach Świętokrzyskich powraca do kwestii nadania herbu Kielcom przez kardynała Fryderyka Jagiellończyka, pisząc zresztą, że stało się to w XVI wieku. Kowalczewski cytuje dotychczasowe ustalenia autorów XIX-wiecznych i wyróżnia kwestię symboliki jednej korony za *Pamiętnikiem Sandomierskim* z 1829 r. oraz ustalenia W. Wittyga dotyczące używania pieczęci miejskiej w XVI wieku. Litera „C. K.” rozwiązuje, podając formułę „CIVITAS KIELCE”³¹.

²⁹ W. Wittyg *Pieczęcie...*, s. 112—113. W. Wittyg zamieszcza także odcisk pieczęci wójta kieleckiego, jabłko królewskie, a w otoku napis: „SIGILLUM... OFFICI ADVOCATIALIS KIELCENSIS”. Jest to raczej pieczęć urzędu wójtowskiego, a nie, jak zdaje się przyjmować K. Głowacki w *Uwagach o herbie miasta Kielc*, pieczęć o charakterze ogólnomiejskim. Por. *Komunikat nr 2/94*. Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego, Kielce 1994. Por. także materiały sfragistyczne W. Wittyga w Muzeum Narodowym w Krakowie, zbiory Czartoryskich, sygn. MNRkp 555 i materiały M. Gumowskiego tamże, sygn. MNRkp 1485, 1486.

³⁰ B. Obuchowicz *Opis miasta Kielc*. Kielce 1927, s. 1. Na s. 8, pisząc o restauracji katedry kieleckiej przez biskupa Tomasza Kulińskiego w 1892 r., ks. Bronisław Obuchowicz, kustosz katedry, prałat i proboszcz od 1913 r., zaznacza, że w gurtach nawy głównej umieszczono herby biskupów, w tym herb Odrowąż bpa T. Kulińskiego oraz herb miasta Kielc. Jest to więc jeden z nielicznych wizerunków godła miejskiego zdobiący wnętrze zabytkowej budowli.

³¹ S. Kowalczewski *Kielce i okolice*. Kielce 1935, s. 20—21; tenże *Kielce i okolice*. Kielce 1939, s. 11

Po drugiej wojnie światowej także S. Kowalczewski w przewodniku po Górach Świętokrzyskich ponownie umieszcza krótką wzmiankę o godle miejskim Kielc przedstawiającym „tarczę czerwoną, a na niej złociste litery: CK [Civitas Kielce] pod koroną”³².

Poważnym opracowaniem, w którym wśród wielu innych przedstawiono herb Kielc i zastosowano klasyfikację umieszczającą to godło w grupie godła miejskich inicjalnych, była monografia Mariana Gumowskiego zatytułowana *Herby miast polskich*, wydana w 1960 r. Można w niej było porównać herb Kielc z herbami innych miast należących niegdyś do biskupów krakowskich. Zastosowano tutaj następujące rozwiązanie skrótu „C. K.”: „W herbie Kielc widnieją inicjały C K [Civitas Kielce] pod koroną. Pieczęcie z takim herbem znane są od XVI w.” M. Gumowski ustala datę nadania pieczęci miejskiej i herbu na rok 1501³³.

W wydanych w 1967 r. *Dziejach Kielc* Jana Pazdura znajdujemy także, obok spraw związanych z lokacją miasta, wyjaśnienia dotyczące herbu Kielc ograniczone do krótkiej wzmianki powtarzającej dotychczasowe wiadomości³⁴.

Wizerunek herbu miejskiego reprodukowany był też w pracy W. Dzikowskiego i D. Kopertowskiej pt. *Toponimia Kielc*, a wykorzystano tu pieczęcie samorządu miejskiego³⁵.

Dopiero Krzysztof Skupiński w artykule *Heraldyczny snobizm* opublikowanym w latach 80. w kieleckich „Przemianach” umieścił rys historyczny zawierający krótką charakterystykę herbu Kielc oraz jego genezę i symbolikę. Autor opisał zachowany stempel pieczęci miejskiej, pochodzący najprawdopodobniej z XVIII wieku i zanalizował treść legendy otokowej oraz symbolikę pola pieczętnego, podając dwa warianty rozwiązania inicjałów „C. K.”³⁶.

Można także wspomnieć o niektórych powojennych wydawnictwach o charakterze turystyczno-krajoznawczym, publikujących krótkie wzmianki dotyczące godła Kielc. Należy do nich m.in. przewodnik po Kielcach i okolicy A. Jankowskiego i W. Sadowskiego, wydany w 1983 r., przekazujący podstawowe informacje związane z genezą herbu jego symboliką i kolorystyką³⁷.

GENEZA I SYMBOLIKA HERBU KIELC

Zabytkiem o podstawowym znaczeniu, służącym do zanalizowania genezy i symboliki herbu miejskiego Kielc jest zachowany do naszych czasów mosiężny tłok pieczęci samorządowej, przechowywany w zbiorach Działu Historii Muzeum Narodowego w Kielcach. Wykonany został prawdopodobnie na przełomie XVII i XVIII wieku, wymiarami i opisem odpowiada pieczęci z 1789 r. wspomnianej przez W. Wityga. Treść legendy otokowej oraz rysunek pola pieczętnego typariusza, jak też pieczęci nie wykazują żadnych różnic³⁸.

³² Tenże *Góry Świętokrzyskie*. Warszawa 1957, s. 41

³³ M. Gumowski *Herby miast...*, s. 23, 42, 197

³⁴ J. Pazdur *Dzieje Kielc do 1863 roku*. Wrocław 1967, s. 74—75

³⁵ W. Dzikowski, D. Kopertowska *Toponimia Kielc*. Warszawa 1976, s. 80, ryc. 9

³⁶ K. Skupiński *Heraldyczny snobizm*. „Przemiany” R. XV 1986 nr 3/159, s. 11—13

³⁷ A. Jankowski, W. Sadowski *Kielce i okolice. Przewodnik*. Warszawa 1983, s. 12

³⁸ Pieczęć miejska Kielc, XVII/XVIII w., przechowywana w zbiorach Działu Historii Muzeum Narodowego w Kielcach, sygn. MNKi/H/2. Tłok pieczętny rytowany wgłębnie, mosiężny, okrągły, $\emptyset$ — 37 mm, rękojeść metalowa, dwuczęściowa, dar, Muzeum

Ryc. 6. Herb Kielc, XVII/XVIII w. (tłok pieczętny, wł. Muzeum Narodowe w Kielcach, nr inw. MNKi/H/2)

Ryc. 7. Herb Kielc (August Sokołowski, *Dzieje Polski ilustrowane*, t. 2, Warszawa 1899, s. 267)

Poprzednikiem tego stempla był prawdopodobnie tłok pieczętny z XVI wieku, którego odcisk opisuje W. Wittyg. Jak przypuszcza wspomniany już K. Skupieński, pieczęć ta też nie była oryginałem ofiarowanym Kielcom przez kardynała Fryderyka Jagiellończyka. Należy bowiem przypuszczać, że mógł istnieć stempel gotycki z liternictwem i symboliką odpowiadającym czasom, w których pieczęć została miastu nadana.

PTK, Kielce 1910, por. J. Głównka *Tłoki pieczętny w zbiorach Muzeum Narodowego w Kielcach*. „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” Kraków 1992 t. 16, s. 241—253.

Wspomniany wyżej najstarszy tłok pieczętny miejski Kielc posiada w legendzie otokowej napis: „MVNUS.R.M.I.D.FRIDERICI CARDINALIS D.G.E.C.”, co możemy przetłumaczyć jako: „Dar Najprzewielebniejszego, Jaśnie Wielmożnego Pana Kardynała Fryderyka z Bożej Łaski Biskupa Krakowskiego”³⁹. W polu pieczętnym herb miasta, litery „C. K.” pod koroną, umieszczone w renesansowej tarczy ozdobionej ornamentem roślinnym. Korona składająca się z obręczy i zakończeń z 5 fleuronów.

Jest to typowy herb jednopolowy, którego najistotniejszym elementem jest motyw występujący centralnie, a więc, jak pisze M. Gumowski, „...herb właściwy stanowi to, co jest wewnątrz...a to, co znajduje się poza tarczą to tylko dekoracja herbowa”⁴⁰.

Herb Kielc możemy zakwalifikować do kategorii godeł „mówiących”, zawierających pierwszą literę nazwy miasta⁴¹.

Pieczęć miejska mogła być ofiarowana Kielcom przez Fryderyka Jagiellończyka w latach 1493—1503, licząc od wyboru na arcybiskupa gnieźnieńskiego. Rok 1503 jest datą graniczną, datą zgonu kardynała. Wybór na arcybiskupa gnieźnieńskiego potwierdził papież Aleksander VII bullą z 2 października 1493 r., powiadamiając króla o mianowaniu nowego prymasa Polski kardynałem prezbiterem. Konsekracja nastąpiła prawdopodobnie 21 grudnia 1493 r., a msza prymicyjna została odprawiona 24 grudnia w katedrze krakowskiej. Wówczas Fryderyk Jagiellończyk po raz pierwszy wystąpił w purpurze kardynalskiej⁴². Można więc nawet przesunąć datę otwierającą przypuszczalny okres, w którym pieczęć była miastu nadana, na rok następny — 1494. A może nastąpił wówczas tylko akt potwierdzenia dotychczas istniejącego herbu, czego dowodem miał być stempel ofiarowany przez kardynała?

Jednakże dysponujemy starszym wizerunkiem herbu miasta na pieczęci z dokumentu wspomnianego przez W. Wittyga, noszącego datę 1566. Pole pieczęci nie różni się od pola pieczęci zachowanego tłoku pieczętnego. W legendzie otokowej, jak wszystko na to wskazuje (uszkodzenia utrudniają odczytanie), brak jest jednak wzmianki o godności kardynalskiej Fryderyka Jagiellończyka. Należy więc przesunąć przypuszczalną datę ofiarowania Kielcom pieczęci do 1488 r., gdy Fryderyk został biskupem krakowskim. Sądzić więc należy, że zachowany w zbiorach Muzeum Narodowego w Kielcach tłok pieczętny nie może być z całą pewnością wyznacznikiem określającym dokładnie czas nadania miastu pieczęci samorządowej, a co za tym idzie także herbu. Legenda otokowa

³⁹ „MUNUS R[EVERENDISSIMI] M[AGNIFICI] [ac] I[LLUSTRISSIMI] D[OMINI] FRIDERICI CARDINALIS D[E]I G[RATIAE] E[PISCOPI] C[RACOVIENTIS]”. Napis z legendy otokowej tłoku pieczętnego został błędnie odczytany w pracy J. Pazdura cytowanej powyżej (por. przypis 34), co wynikało z zamiany litery „R” na „P” i zmieniło sposób tłumaczenia. Początek legendy odczytano „MUNUS P.M.I.D. ...”, co rozwiązano następująco: „Munus per modum illustrissimi domini...”. Powinno być „MUNUS R.M.I.D. ...”, co rozwiązano wyżej. Niestety, pomyłki tej nie ustrzegł się także autor niniejszego opracowania zasugerowany dotychczasowymi próbami odczytania napisu z legendy otokowej tłoku pieczęci radzieckiej. Por. przypis 38. „R.M.I.” może oznaczać tylko i wyłącznie „Reverendissimi”, jak sugeruje profesor Zenon Guldon, któremu dziękuję za tę cenną uwagę. Słusznie zauważa bowiem zbyt duże nagromadzenie określeń przysługujących zarówno dostojnikom duchownym, jak i świeckim. Jednakże nie należy zapominać, że Fryderyk Jagiellończyk był synem królewskim, a nie „zwykłym” biskupem.

⁴⁰ M. Gumowski *Herby miast...*, s. 10

⁴¹ Tamże, s. 42—43

⁴² *Polski Słownik Biograficzny*. T. 7. Warszawa 1948, s. 168; W. Dworzaczek *Genealogia*. Warszawa 1959, tabl. 13; Z. Wdowiszewski *Genealogia Jagiellonów*. Warszawa 1968, s. 85—86

została zmieniona prawdopodobnie w końcu XVI lub na przełomie XVII i XVIII w. Podkreślono wówczas kardynalską godność Fryderyka Jagiellończyka. Gdyby pieczęć została ofiarowana miastu w chwili otrzymania przez Fryderyka kapelusza kardynalskiego, to na pamiątkę tego wydarzenia, a właściwie ze względów czysto formalnych, dokumenty XVI-wieczne byłyby sygnowane pieczęcią z odpowiednim napisem.

Nasuwa się także przypuszczenie, że Fryderyk Jagiellończyk mógł ofiarować miastu pieczęć w latach 1497, 1501 oraz 1502, to znaczy w okresach chwilowego sprawowania zastępczej władzy, pod nieobecność króla. Wyjaśniłoby to zarówno kolorystykę, jak i symbolikę herbu miejskiego, w którym elementy heraldyki monarszej są dominujące.

Powstanie pieczęci samorządowej związane było z ukształtowaniem się pewnych form władz miejskich, które po zorganizowaniu kancelarii mogły wystawiać akta w swoim imieniu. Miasto, gdy stawało się jednostką prawną, zamawiało pieczęć z odpowiednim wyobrażeniem herbowym i napisem w polu pieczętnym, lub tę pieczęć dostawało od właściciela miejscowości. W tym przypadku, w Kielcach, pieczęć miejska była prawdopodobnie wręczona przedstawicielom miasta przez pełnomocnika biskupa, na specjalnym, uroczystym posiedzeniu Rady Miejskiej. Należy jednak stwierdzić, że wyznacznikiem także określającym ustalenie się pewnych form władzy samorządowej w mieście, było zaistnienie materialnych atrybutów władzy miejskiej. Bez wątpienia, budowa ratusza, odrębnej siedziby władz miejskich podkreślała rodzaj sprawowanej w mieście władzy. Wystawienie ratusza w Kielcach w 1. poł. XVI w. świadczyło o charakterze samorządu, miało także wpływ na formy sprawowania władzy przez Radę Miejską, w tym także wykształcenie kancelarii miejskiej stosującej pieczęć z herbem miasta⁴³.

Po przetłumaczeniu napisu z legendy otokowej pieczęci miejskiej stwierdzamy, że pieczęć, a więc także prawdopodobnie herb, zostały nadane miastu przez kardynała Fryderyka Jagiellończyka. Ma to oczywiście zastosowanie przy założeniu, że wcześniej, np. przy lokacji miasta, co mogło nastąpić już w końcu XIII wieku, organizm samorządu miejskiego nie był na tyle ukształtowany, aby potrzebował używać pieczęci radzieckiej do uwierzytelniania swoich dokumentów⁴⁴. Ponadto należy zauważyć, że zwykle herb miejski powstawał z pieczęci, ulegając niekiedy modyfikacjom, czasem był zmieniany na całkowicie inny, co związane było niejednokrotnie z właścicielem miejscowości. W przypadku Kielc, które stały się własnością biskupów krakowskich ok. połowy XII stulecia⁴⁵, sądząc także z wymowy napisu w legendzie otokowej wspomnianej wyżej pieczęci, można przypuszczać, że mamy jednak do czynienia z jednym wyobrażeniem godła miejskiego. Z jedynym z uwagi na ciągłość właściciela miasta, ale niekoniecznie najstarszym. Formuła „dar” w legendzie otokowej odnosi się bowiem do tłoku pieczętnego bardziej niż do herbu.

Kielce stanowiły zatem uposażenie biskupa krakowskiego, jego dobra stołowe. Biskup

⁴³ J. Kuczyński *Ratusz w Kielcach*. „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” Kraków 1989/1990 t. 15, s. 315

⁴⁴ O lokacji miasta Z. Guldon *Początki Kielc*. „Kwartalnik KTN” Kielce 1971, s. 47—49; F. Kiryk *Lokacje miast biskupich w prepozyturze kieleckiej*. W: *Pamiętnik Świętokrzyski. Studia z dziejów kultury chrześcijańskiej*. Kielce 1991, o miastach prepozytury kieleckiej s. 60—61

⁴⁵ M. Bogucka, H. Samsonowicz *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*. Warszawa 1986, s. 60; J. Szymański *Kanonicy świeccy narzędziem feudalnej organizacji władzy kieleckich biskupów krakowskich na przełomie XII i XIII w.* „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego” Kraków 1965 t. 3, s. 310—311; K. Tymieniecki *Początki Kielc w związku z pierwotnym osadnictwem Łysogór*. W: *Pamiętnik Świętokrzyski*. T. 1 1930, s. 70; Z. Guldon *Początki Kielc...*, s. 46

krakowski posiadał w swojej diecezji władzę patrymonialną nad poddanymi, administrował dobrami przy pomocy zależnego od siebie aparatu urzędniczego i sprawował jurysdykcję⁴⁶. Należy więc stwierdzić, że samorząd miejski nie mógł prawdopodobnie ustalić dowolnie symboliki godła swojego miasta⁴⁷. Wobec tego herb miasta, czyli litery „C. K.” pod koroną umieszczone w tarczy są inicjatywą powstałą także z nadania właściciela Kielc. Stąd należy wnioskować, że istniejący związek między legendą otokową pieczęci miejskiej a wyobrażeniem z jej pola, czyli herbem miasta, jest jednoznaczny i oczywisty i posiada decydujące znaczenie dla rozwiązania tego skrótu. Spośród co najmniej dwóch sposobów tłumaczenia inicjałów „C. K.”, należałoby więc wybrać ten, który odpowiada powyższemu sądowi, wiążącemu symbolikę heraldyczną godła miejskiego Kielc z właścicielem miasta. Temu odpowiada rozwiązanie następujące: „C. K.” — „Civitas Kielce”⁴⁸, czyli forma nominatywna — „Miasto Kielce”. Gdybyśmy jednak tłumaczyli ten skrót jako „Civitas Kielcensis”, oznaczałoby to społeczność, obywatelstwo miejskie Kielc, napis, w którym zastosowano formę drugiego przypadku⁴⁹. Trzeba jednak zastanowić się, czy biskup krakowski umieściłby nad tego rodzaju napisem koronę, honorując tym samym wszystkich obywateli miasta. Należy też dodać, że forma dopełniaczowa — występująca w pieczęciach miejskich Małopolski jako dominująca w postaci: SIGILLUM CIVITATIS⁵⁰ — ustalona została od początku XV wieku. Moglibyśmy więc mówić o formie dopełniaczowej inicjałów w herbie Kielc, gdyby występowała tutaj taka formuła, która w całości przybrałaby wygląd następujący: SIGILLUM CIVITATIS KIELCENSIS. Można byłoby także przypuszczać o możliwości użycia innej formuły — SIGILLUM CIVIUM, czyli pieczęć obywateli. W takim razie pieczęć, a więc i herb powinny być wcześniejsze niż z końca XV wieku, gdy dominowała już formuła: SIGILLUM CIVITATIS. Jednakże nie spotyka się nigdzie terminów CIVITAS lub CIVIUM tylko z nazwą miasta, a oznaczających i odnoszących się do jego obywateli. Zawsze używana jest formuła: SIGILLUM CIVITATIS lub SIGILLUM CIVIUM, i dopiero podana jest nazwa miasta. Jeżeli przyjmiemy, że CIVITAS oznacza miasto, to — jak już wspomniano — dochodzimy do najprostszego rozwiązania skrótu „C. K.” jako CIVITAS KIELCE, jak zresztą pisze znawca tej problematyki profesor Marian Gumowski⁵¹.

Być może także, kancelaria biskupia ustalająca napis legendy otokowej oraz

⁴⁶ J. L. Adamczyk *Wzgórze Zamkowe w Kielcach*. Kielce 1991, s. 21; J. Kłoczowski *Kościół w wiekach średnich na obszarze dzisiejszej diecezji kieleckiej*. W: *Księga jubileuszowa stulecia diecezji kieleckiej (1883—1983)*. Kielce 1986, s. 192, 202

⁴⁷ Z reguły miasta same określały elementy swojego herbu, gdyż godło na pieczęci miejskiej było symbolem niezależności samorządu miejskiego, por. J. Szymański *Nauki pomocnicze historii*. Warszawa 1983, s. 672; M. Gumowski *Herby...*, s. 51, zaznacza, że w herbach miast biskupich występowały godła i symbole kościelne świadczące o tym, że miasto zostało założone przez czynniki kościelne lub było własnością przedstawicieli kościoła. Przykładem tego są herby miast kapituły krakowskiej — Ilży, Pabianic, Kunowa i Żarnowca. Tamże, s. 53.

⁴⁸ Nazwa miejscowości występowała w tej formie od XIII wieku, ulegając drobnym modyfikacjom: Kelcie, Kyelcze, Kilcia, Kelcze, Kielcze, por. M. Kamińska *Nazwy miejscowe dawnego województwa sandomierskiego*. Cz. 1. Wrocław, Warszawa, Kraków 1964, s. 89.

⁴⁹ S. Rospond w *Słowniku etymologicznym miast i gmin PRL*. Wrocław 1984, s. 140 podaje inne rozwiązanie: CK — Civitatis Kielce.

⁵⁰ B. Adamczyk *Pieczęcie...*, s. 97

⁵¹ M. Gumowski *Herby...*, s. 42, 97

monogramu w polu pieczętnym tłoku Rady Miejskiej Kielc mogła zastosować formę łacińską: CIVITAS KIELCIA. Należy sądzić, że nie powinno być trudności ze zlatynizowaniem nazwy Kielce (Kyelce, Kyelcze, Kelcze, etc.). Kancelaria biskupia powinna była unikać językowej zbitki łacińsko-polskiej i tam, gdzie to było możliwe, zastosować napis w formie czysto łacińskiej.

Można by też rozważyć stosowność rozwiązania monogramu „CK” jako COMMUNITAS KIELCENSIS, formę oznaczającą społeczność, wspólnotę, powszechność Kielc. Jest to forma występująca rzadziej, aczkolwiek stanowi typowy przykład dla pieczęci samorządowej reprezentującej wszystkich mieszczan mających znaczący udział we władzach samorządowych. Napisy tego typu występowały w pieczęciach miast polskich w XIV i XV wieku. Przykładem takiego rozwiązania może tutaj być pieczęć Krakowa z 1312 r. z napisem: S CONSULUM ET COMUNITATIS CIVITATIS CRACOVIE. Napis podkreśla władzę rajców i pospólstwa miejskiego, akcentuje rolę społeczności miejskiej już po stłumieniu buntu wójta Alberta⁵². Poprzednio legenda pieczęci m. Krakowa nosiła brzmienie: S ADVOCATI CIVITATIS ET CIVIUM CRACOVIENSIIUM.

Jeżeli przyjmiemy, że biskupi krakowscy, dbając o ułożenie stosunków społecznych i gospodarczych w swoich dobrach, stosowali rozwiązania takie, które przynosiłyby im jak najwięcej korzyści, to na pewno dużo uwagi poświęcali autonomii miast i ich samorządom. W XV wieku popierali dążenia mieszczan do emancypacji spod władzy dziedzicznych wójtów. W rozwiązaniu tej kwestii pomocne byłoby studium prawnoustrojowe Kielc w XV i XVI w., zbadanie polityki biskupów krakowskich wobec miast kapituły, w tym i Kielc stanowiących dobra stołowe. Określenie tych zależności, ustalenie wzajemnych stosunków pomiędzy reprezentantem biskupa, radą, wójtem i pospólstwem przybliżyłoby rozwiązanie monogramu „CK”. Podsumowując należy stwierdzić, że gdyby społeczność Kielc miała możliwość większego wpływu na sprawowanie władzy, to byłoby to podkreślone odpowiednim brzmieniem legendy otokowej pieczęci samorządowej, co też znalazłoby prawdopodobnie odzwierciedlenie w wyobrażeniu pola pieczętnego, a więc herb miasta wyrażałby treść podkreślającą istotę i niezależność władzy samorządu.

Jeżeli więc legenda otokowa wyróżniała rolę kardynała Fryderyka Jagiellończyka, to wyobrażenie pola pieczętnego, z reguły świadczące o właścicielu miasta, nie mogło jednocześnie świadczyć o równorzędnej i samodzielnej roli mieszczan poprzez zastosowanie formy CIVITAS KIELCENSIS. Z reguły bowiem legenda otokowa odpowiada treścią wyobrażeniu pola pieczętnego, nie musiała natomiast odpowiadać formą i brzmieniem napisom w polu. CIVITAS KIELCE — forma, którą przyjęto jako najbardziej prawdopodobną, spotykana jest także na pieczęciach XV-, XVI- i XVII-wiecznych, wprawdzie nie w polu pieczęci, lecz w legendzie otokowej: CIVITAS CZIRSK, CIVITAS ŁEKNO, CIVITAS KOPANICA⁵³.

Jeżeli przyjmiemy, że korona w herbie Kielc miała być symbolem jednej trzeciej dóbr kapituły krakowskiej, której herbem są Trzy Korony⁵⁴ na niebieskim tle, to należy

⁵² B. Adamczyk *Pieczęcie...*, s. 107; M. Haisig *Studia nad legendą...*, s. 92

⁵³ M. Haisig *Studia nad legendą...*, s. 111

⁵⁴ K. Niesiecki *Herbarz Polski*. T. 1. Lipsk 1839—1846, s. 34; J. Szymański *Nieznane źródło heraldyki polskiej z XVI wieku*. „Studia Źródłoznawcze” t. XXXII—XXXIII Warszawa, Poznań 1990, s. 135. Pochodzenie herbu Kielc możemy też tłumaczyć tym, że — jak pisze Witold Maisel (*Archeologia prawa Polski*. Warszawa—Poznań 1982, s. 248) — herby kapituł „przeszły w całości lub w niektórych elementach do herbów założonych lub posiadanych przez kapituły miast (Iłża, Pabianice, Uniejów, Skierniewice, Kamień Krajeński, Bielsko, Nysa)”.

się zastanowić, dlaczego korona w godle miasta występuje na tle czerwonym. Można by sądzić, że jest to połączenie symboliki kościelnej i królewskiej. Forma graficzna korony z godła Kielc bardziej odpowiadałaby przedstawieniu korony w herbie kapituły krakowskiej⁵⁵. Gdyby to była jedna z koron kapituły krakowskiej, to wiązałyby herb miasta oraz jego fundatora z kościołem. Gdyby nie osoba fundatora pieczęci, to herb Kielc jako własność kapituły krakowskiej, jak pisali niektórzy autorzy, miałby raczej tło niebieskie, podobnie jak godła innych miast do tej kapituły należących⁵⁶. Z uwagi jednak na pochodzenie kardynała Fryderyka Jagiellończyka zastosowane zostało tło czerwone, mające związek z heraldyką królewską. Trzeba także stwierdzić, że Kielce były dobrami stołowymi biskupa, tak więc w herbie występować powinna raczej symbolika związana bezpośrednio z osobą kardynała Fryderyka. Dlatego należy uznać za najwłaściwsze odrzucenie koloru niebieskiego w tle, przyjęcie czerwonego oraz korony wiążącej herb miasta z królewskim domem Jagiellonów.

Inicjały „C. K.” oraz korona nad nimi, dwa podstawowe elementy herbu Kielc, mają kolor żółty odpowiadający według ogólnie przyjętych zasad heraldycznych metalowi szlachetnemu — złotu. Tłem tarczy herbowej jest kolor czerwony. Kolorystyka herbu zgodna jest z formułami obowiązującymi w heraldyce. Przyjmują one, że w polskiej heraldyce istnieje 6 barw, a więc kolory: biały, żółty, czerwony, niebieski, zielony i czarny. Biały i żółty to metale, czyli srebro i złoto. Zgodnie z tym i zasadą łączenia koloru z metalem przyjąć należy, że złotą koronę i złote litery umieszczono na tle czerwonym, jeżeli uznamy, że najlepszym tłem dla korony — jako symbolu rodu królewskiego — jest czerwień⁵⁷.

Ustalone kryteria używania odpowiednich kolorów w urzędowaniu kancelaryjnym zakładały stosowanie wosku czerwonego dla kancelarii monarszej. Niektóre miasta posiadały także przywilej stosowania wosku koloru czerwonego. Tak więc pole pieczęci, a zatem i herbu miejskiego Kielc mogło nosić kolor czerwony, oczywiście przy założeniu, że taki przywilej miasto posiadało. Można także stwierdzić, że umieszczenie korony w herbie miasta, niejako automatycznie uzasadniało zastosowanie koloru czerwonego dla pola herbu. Stało się oczywiste, że korona została umieszczona na takim tle, a nie innym, a później uzasadniano to poprzez argumentację związaną z symboliką królewską. Dokładne ustalenie i potwierdzenie kolorystyki herbu Kielc byłoby możliwe po przeprowadzeniu odpowiednich badań porównawczych, uwzględniających herby i pieczęcie miast małopolskich, a przede wszystkim miast biskupich poszczególnych kapituł.

Potwierdzeniem hipotezy o monarszej symbolice i kolorystyce herbu miejskiego Kielc mogą być przypuszczalne okoliczności jego powstania. Zgodnie z wcześniej wspomnianym założeniem stać się to mogło w czasie sprawowania przez Fryderyka Jagiellończyka faktycznej władzy w państwie. Nasuwają się tutaj także analogie z herbem województwa krakowskiego uformowanym w XII wieku, w którym Orzeł Biały w koronie występuje w polu czerwonym, lub z godłem państwowym, które wywodzi się z tegoż herbu⁵⁸.

⁵⁵ Można porównać herb miasta z pieczęcią przechowywanej w Muzeum Narodowym w Kielcach (por. przypis 38) z herbem kapituły krakowskiej nad loggią wejściową pałacu biskupiego w Kielcach, por. *Pałac w Kielcach. Przewodnik*. Praca zbiorowa. Kielce 1988, s. 8—9.

⁵⁶ M. Gumowski *Herby...*, s. 53, 87

⁵⁷ Tamże, s. 84

⁵⁸ K. Niesiecki *Herbarz...*, s. 124—125; B. Paprocki *Herby rycerstwa polskiego*. Kraków 1858, s. 13, 889; H. Russocki, S. K. Kuczyński, J. Willaume *Godło, barwy i hymn Rzeczypospolitej*. Warszawa 1963, s. 42

DZIEJE HERBU

Herb miasta Kielc umieszczony na insygniach władzy samorządowej spełniał w Polsce przedrozbiorowej istotną rolę. Pieczęć miejska stawała się znakiem Rady Miejskiej, wyróżniającym się spośród innych oznak godności urzędowej. Była symbolem, znakiem charakterystycznym dla miasta, dokumenty pieczętowane herbem miejskim posiadały wartość szczególną. Godło Kielc poprzez swoją symbolikę posiadało także swego rodzaju wartości uwarunkowane psychologicznie. W świadomości społeczności miejskiej utrwalane było przekonanie o istotnej roli pana zwierzchniego, właściciela miasta, którego obecność zaznaczana była na każdym dokumencie wychodzącym z kancelarii miejskiej. Nie zachowały się niestety poza opisywanymi pieczęciami żadne przekazy graficzne godła miejskiego. Sądzić należy, że samorząd miejski Kielc nie przywiązywał zbyt wielkiej wagi do propagowania swojego godła, być może wynikało to także z roli, jaką odgrywał, jak również z wielkości Kielc, które należały do miejscowości mniejszych.

Ratusz miejski, budynek XVI-wieczny, jedyne miejsce, gdzie prawdopodobnie moglibyśmy odnaleźć godło Kielc, popadł w ruinę i został rozebrany po wielkim pożarze miasta w 1800 r.⁵⁹ Stwierdzić więc można, że Kielce jako własność biskupów krakowskich nie wykształciły zbyt silnego samorządu, aby świadomość niezależności pozwoliła na manifestowanie przywiązania do herbu miasta. Pożary Kielc w XIX wieku także spowodowały unicestwienie miejsc, gdzie hipotetycznie mogło być umieszczone godło miasta.

Używanie herbu miejskiego w XVII i XVIII w. potwierdzone jest w dokumentach cechowych, w których mowa o zastosowaniu pieczęci samorządowej dla uwiarygodnienia czynności. W statucie cechu kowalskiego z 1601 r. umieszczono zapis o konieczności przedstawiania przez kandydata na mistrza świadectwa o dobrym pochodzeniu: „A który — by też kolwiek chciał za mistrza robić, albo za mistrza być wyzwolonym, takowy każdy ma najprzód list pod pieczęcią miejską pokazać jako jest z dobrych i cnotliwych obudwu rodziców urodzony...”⁶⁰.

Podobny wymóg stawiano starającym się o członkostwo cechu rzeźników w roku 1606:

A najprzód którykolwiek, lub obywatel miasta tego, lub przychodzień chciał bić rzeź, czeladników chować oraz uczniów w naukę przyjmować, powinien pójść do starszych i prosić, aby do cechu był przyjęty. Którego starsi [...] namyślą się nieco względem przyjęcia jego i dadzą mu zatym informację, to jest aby miał metrykę pocziwego urodzenia swego i z nią żeby do urzędu miejskiego poszedł i prawa miejskie przyjął i stamtąd o przyjęciu siebie na mieszczanina aby przyniósł dokument pod pieczęcią miejską [...]”⁶¹.

Z kolei w XVIII-wiecznej ordynacji dla miasta Kielc znajdujemy wzmiankę o postępowaniu w przypadku wyborów nowych burmistrzów, którzy

po odprawionej elekcji [...] prezentować się będą Jaśnie Oświeconemu Księżciu JMci albo pierwszej na ten czas zwierzchności i o konfirmację upraszać, potym przysięgę na ratuszu

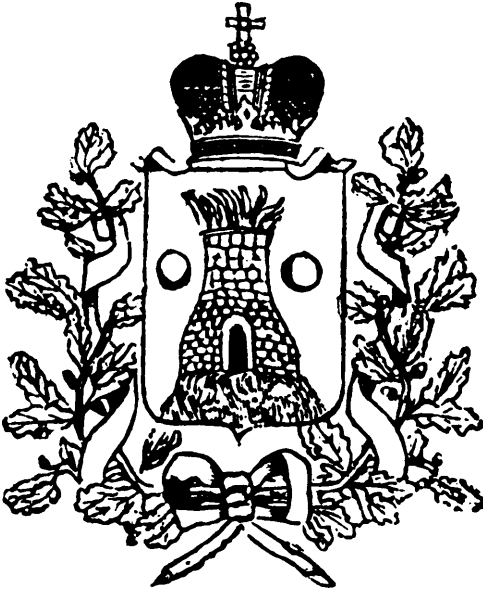
⁵⁹ J. Kuczyński *Ratusz w Kielcach...*

⁶⁰ *Kielce. Materiały źródłowe do połowy XIX wieku*. Opr. Z. Guldon i in. Kielce 1977, s. 6, Statut cechu kowalskiego, Kielce 8.11.1601 r.

⁶¹ Tamże, s. 8, Statut cechu rzeźników, Kielce 4.03.1606 r.

Ryc. 8. Herb guberni kieleckiej (*Pamiętnik Kielecki* 1871, s. 164)

w przytomności *communitas* wykonać, od burmistrzów starych prawa, przywileje i wszelkie publiczne *munimenta* oraz pieczęć i klucze [...] odebrać [...]”⁶².

Zapis o powinnościach pisarza miejskiego zawiera natomiast podkreślenie istotnej roli insygniów miejskich, które służą do uwiarygodnienia czynności urzędowych: „Karty prywatnej jakiejkolwiek kontraktowej lub inszej transakcy podpisem albo pieczęcią miejską stwierdzać nie ma się ważyć, kiedy z ksiąg nie wychodzi”⁶³.

Użycie pieczęci miejskiej zasygnalizowane zostało także w księdze Rady Miejskiej Kielc z końca XVIII wieku, w zapisie dotyczącym licytacji propinacji biskupiego browaru⁶⁴.

W okresie zaborów używanie herbu miejskiego było w zasadzie zabronione. Obowiązywało to szczególnie urzędy państwowe i samorządowe, które nie mogły stosować herbów miejskich w pieczęciach.

Już w Księstwie Warszawskim dekretem z 1811 r. zakazano miastom używania herbów lokalnych na rzecz stosowania godła państwowego⁶⁵.

W okresie Królestwa Polskiego wydano cały szereg przepisów regulujących kwestie używania godeł miejskich, zabraniających używania znaków historycznych. W czasie represji popowstaniowych na pieczęcie wprowadzono orła państwowego rosyjskiego ze św. Jermym na piersiach. Orzeł rosyjski znajdował się na pieczęciach urzędów samorządowych i pieczęciach większych miast i kas gminnych. Miasta mniejsze

⁶² Tamże, s. 22, Ordynacja dla Miasta Kielc, 1749 r.

⁶³ Tamże, s. 27.

⁶⁴ Muzeum Narodowe w Kielcach, Dział Historii, Księga Radziecka, Kielce 1789—1791, nr inw. MNKi/H/165

⁶⁵ M. Gumowski *Herby...*, s. 14; W. Maisel *Archeologia...*, s. 294

wielkości, gminy, kasy sądowe i dozory kościelne posługiwały się herbem gubernialnym⁶⁶.

Sytuacja uległa zmianie dopiero w 1915 r., gdy wojska rosyjskie wycofały się, a samorząd Kielc wprowadził do swych pieczęci historyczne godło miejskie⁶⁷. Z tego okresu pochodzi prawdopodobnie kartusz herbowy z godłem Kielc przechowywany w zbiorach Muzeum Narodowego w Kielcach. Kartusz ten mógł być umieszczony na siedzibie władz miejskich, na co wskazują jego wymiary i reprezentacyjny charakter⁶⁸.

Jest to niezwykle interesujące przedstawienie miejskiego herbu. Okupacyjne władze austriackie wprowadziły bowiem do kartusza herbowego literę „K” pod koroną, zamiast inicjałów „CK”. Po raz pierwszy odstąpiono od tradycyjnego herbu samorządowego Kielc. Sądzić należy, że było to odstępstwo zamierzone. Inicjały „CK” oznaczały przecież termin „cesarsko-królewski”, a więc użycie ich w herbie miasta byłoby niezręczne i nawet niezrozumiałe. Postąpiono więc celowo, zmieniając kilkusetletnią już formułę godła miejskiego.

Ryc. 9. Herb Kielc, 1915 (kartusz herbowy, wł. Muzeum Narodowego w Kielcach, nr Ks. m./237)

Kwestia funkcjonowania herbu miejskiego zajmowała władze samorządowe prawie przez całe dwudziestolecie międzywojenne. Związane to było z niezbyt precyzyjnym i niejasnym ustawodawstwem herbowym. Mamy więc w Kielcach do czynienia z próbami pozostawienia dotychczasowego godła miejskiego, wprowadzenia drobnych

⁶⁶ M. Gumowski *Herby...*, s. 14—16; W. Dzikowski, D. Kopertowska *Toponimia...*, s. 10

⁶⁷ Tamże

⁶⁸ MNKi/H/Ks. m./237

zmian stylistycznych lub też całkowitego odkształcenia dotychczasowego wizerunku na rzecz nowego obrazu herbu, podyktowanego przesadnym patriotyzmem lokalnym, względami regionalnymi, czy też zwrotem ku nieodległej, wojennej przeszłości miasta. Miałyby to oczywiście wpływ na zgodność rysunku herbu z ogólnie przyjętymi zasadami heraldyki w konstruowaniu godła miejskiego.

Po odzyskaniu niepodległości dekretem z 28 sierpnia 1919 r. próbowano uporządkować zasady używania herbu państwowego, czyli wizerunku orła przez instytucje niepaństwowe⁶⁹. Samorządy miejskie mogły się posługiwać swoimi herbami historycznymi, natomiast miasta, które takowych nie posiadały, mogły używać pieczęci napisowych. Problem ten nie dotyczył oczywiście Kielc, gdyż korzystano tutaj ze starego wzorca, a znakomitym tego przykładem jest tłok pieczętny Wydziału Żywnościowego Magistratu używany aż do lat dwudziestych⁷⁰.

Ryc. 10. Herb Kielc, ok. 1920 (pieczęć Wydziału Żywnościowego UM w Kielcach, wł. Muzeum Narodowego w Kielcach, nr inw. MNKi/H/1935)

Sytuacja w ustawodawstwie herbowym była na tyle skomplikowana, że 16 stycznia 1923 r. wojewoda kielecki zwrócił się z prośbą do Magistratu m. Kielc o poinformowanie, jakich pieczęci używają instytucje samorządowe, to znaczy Sejmik Powiatowy oraz miasta i gminy. Zwrócono przy tym uwagę na takie kwestie, jak używanie godła państwowych i lokalnych oraz wzory pieczęci tych instytucji. Poinformowano zatem Urząd Wojewódzki, że Magistrat kielecki używa pieczęci z herbem miasta, Sejmik Powiatowy z herbem dawnego województwa krakowskiego, a gminy wiejskie oraz Magistrat Chęcin stosują pieczęcie z godłem dawnego województwa sandomierskiego. Warto wspomnieć, że tego typu godła stosowane były w urzędach samorządowych już podczas okupacji austriackiej w latach 1915—1918.

⁶⁹ Dziennik Ustaw. Warszawa 1919, nr 69

⁷⁰ Muzeum Narodowe w Kielcach, Dział Historii, nr inw. MNKi/H/1935

Ryc. 11. Herb Kielc na papierze firmowym prezydenta miasta Kielc, z ok. 1938 r. (z pismem prezydenta Stefana Artwińskiego z 14 marca 1938 r., APK AmK, sygn. 2311, s. 349)

**PREZYDENT
MIASTA KIELC**

L. O. Sekr ..... 604/ 1 /38.....

Sondaż Urzędu Wojewódzkiego, podyktowany chęcią władz państwowych uprządkowania ustawodawstwa herbowego, wykazał także tendencję wójtów gmin do zaprowadzenia pieczęci z godłem państwowym, co motywowano tym, że odznaki wójtów i sołtysów posiadają wizerunek orła. Ponadto wskazywano wówczas na konieczność zarządzenia konkursu na herb województwa kieleckiego, który powinien zostać umieszczony na pieczęciach samorządowych, co nie pozostałoby bez wpływu na istnienie historycznego herbu Kielc⁷¹.

Na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych odnotowujemy próby uregulowania spraw związanych z herbem miejskim i wizerunkiem herbu na pieczęciach urzędów municypalnych. Zgodnie z dekretem z 13 grudnia 1927 r. miasta powinny posługiwać się herbem dwupolowym, na którym obok godła państwowego widniałby herb województwa i stosowny napis⁷². Jednakże z uwagi na nieustalenie herbów wojewódzkich od czasu odzyskania niepodległości korzystać można było z możliwości umieszczenia w tarczy herbu miejskiego. Godło to po złożeniu wniosku przez Magistrat i Radę Miejską powinno być zatwierdzone przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. W Kielcach wzięto pod uwagę możliwość zastosowania w pieczęci samorządowej herbu historycznego, co także wymagało uzyskania zgody MSW⁷³. Zanim podjęto inicjatywę, sprawa ta była konsultowana z Urzędem Wojewódzkim, dokąd przesłano informację zawierającą historyczny opis herbu miejskiego.

W końcu na posiedzeniu Magistratu 13 stycznia 1933 r. postanowiono wystąpić do Rady Miejskiej z propozycją uchwały zawierającej prośbę do Ministra Spraw Wewnętrz-

⁷¹ Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej APK), Starostwo Powiatowe Kieleckie, sygn. 73, nlb.

⁷² M. Gumowski *Herby...*, s. 18—20; Dziennik Ustaw. Warszawa 1927, nr 980

⁷³ Dziennik Ustaw. Warszawa 1930, nr 80, poz. 629. Herby miast zatwierdzone były przez MSW na wniosek Magistratu i Rady Miejskiej po porozumieniu się z Ministerstwem Wyznań Religijnych i Ośw. Publicznego. Herbów zatwierdzonych i historycznie uzasadnionych „mogą odnośnie miasta używać w pieczęciach miejskich władz i urzędów zamiast orła państwowego”. Pieczęcie dla związków samorządu gospodarczego i zawodowego oraz innych instytucji prawno-publicznych zatwierdzał własny minister w porozumieniu z MSW, por. K. W. Kumaniecki, J. S. Langrod, Sz. Wachholz *Zarys ustoju, postępowania i prawa administracyjnego w Polsce*. Kraków, Warszawa 1939, s. 155—157.

rznych „o zatwierdzenie dotychczasowego herbu miasta i zezwolenie na wyłączne używanie go w swych odznakach zamiast herbu państwowego i herbu wojewódzkiego”⁷⁴. Wniosek zawierał „uzasadnienie historyczne”, konsultowane wcześniej z Urzędem Wojewódzkim. Kwestia zatwierdzenia herbu miejskiego nie została wówczas rozwiązana, gdyż Rada Miejska na posiedzeniu 1 lutego 1933 r. uchwaliła ponowne przedstawienie sprawy Magistratowi, Prezydium Magistratu i Prezydium Rady Miejskiej, które po „przestyliżowaniu używanego dziś herbu miasta”, powinny uzupełniony projekt przedstawić Radzie Miejskiej do uchwalenia⁷⁵. Miało to zapewne związek z próbami dokonania daleko idących zmian w historycznie uzasadnionym herbie Kielc, co odnotowujemy także pod koniec lat trzydziestych.

Herb miejski jako symbol organów samorządowych, atrybut władzy miejskiej, wyraz niezależności i powagi władz był zawsze w polu zainteresowania społeczeństwa i instytucji, gdy chciano korzystać z jego wizerunku dla dodania powagi swojej działalności. Widniał na sztandarze kieleckiej Straży Pożarnej, a Podokrąg Kielecki Związku Piłki Nożnej uzyskał w 1933 r. zezwolenie Rady Miejskiej na noszenie herbu przez zawodników na koszulkach reprezentacyjnych⁷⁶.

Władze miejskie starały się także, aby ich siedziba ozdobiona była herbem miejskim, czego wyrazem był odpowiedni akapit w Regulaminie Wewnętrznym Biura Zarządu Miejskiego w Kielcach: „Budynek, w którym mieści się lokal urzędowy Zarządu Miejskiego w Kielcach, ma być oznaczony na zewnątrz herbem miasta i tarczą z napisem „Zarząd Miejski w Kielcach”⁷⁷.

Ponownie sprawą herbu zajęła się Rada Artystyczno-Konserwatorska m. Kielc powołana w 1935 r. z inicjatywy Władysława Koterskiego-Spalskiego, radnego miejskiego, społecznika i regionalisty, działacza niepodległościowego w czasie I wojny światowej⁷⁸. Rada, której podstawowym zadaniem była „dbałość o wygląd estetyczny miasta, opieka nad przejawami życia artystycznego w zakresie sztuk plastycznych i architektury oraz nad wszelkimi zabytkami”, już 19 grudnia 1936 r. podjęła uchwałę zmierzającą do sfinalizowania prac nad ostatecznym ustaleniem herbu Kielc, co spowodowałoby jego zatwierdzenie i w efekcie wprowadzenie do obiegu urzędowego. Na posiedzeniu Rady w lutym 1937 r. przedyskutowano realizację programu zmierzającego do upamiętnienia czynu legionowego w Kielcach i omówiono po raz kolejny konieczność opracowania herbu miasta w oparciu o szczegółowe badania heraldyczne. Godło powinno zawierać symbole „łączące dawność z terażniejszością”. Ostatecznie w wyniku dyskusji przedstawiono wskazówki dla komisji specjalnej wybranej na tym posiedzeniu, nazwanej „Komisją dla ustalenia herbu”. Daleko idące zalecenia uwzględniające, jak można sądzić, regionalne zainteresowania wnioskodawców, wskazywały na możliwość całkowitej zmiany herbu Kielc, w którym na odpowiednio podzielonej tarczy powinny znajdować się symbole obrazujące „mityczną przeszłość słowiańską Gór Świętokrzyskich, godło Kielc biskupich, symbol walk o Niepodległość”⁷⁹.

Jak pisze „Radostowa”, uzupełnieniem klejnotu miejskiego powinny być „rogi

⁷⁴ APK Akta miasta Kielc (dalej AmK), sygn. 1313, k. 12

⁷⁵ Biblioteka Muzeum Narodowego w Kielcach, brak sygn., Księga uchwał Rady Miejskiej, Kielce 1933—1934 (brudnopis), k. 8

⁷⁶ APK, AmK, sygn. 1313, k. 202

⁷⁷ APK, AmK, sygn. 2315, k. 113

⁷⁸ Rada Artystyczno-Konserwatorska miasta Kielc ustanowiona uchwałą Rady Miejskiej na posiedzeniu w dniu 8.03.1935, por. APK, AmK, sygn. 2306, k. 387.

⁷⁹ Protokół z posiedzenia Rady Artystyczno-Konserwatorskiej m. Kielc, Kielce 13.02.1937, APK, Wojewódzki Konserwator Zabytków, sygn. 152, nlb.

świętego jelenia — symbol Kielc puszczańskich oraz odznaka I Brygady w tarczy herbowej⁸⁰. Zmiany w wyglądzie herbu Kielc miały także uwzględnić usunięcie liter „C.K.”, co według niektórych opinii kojarzyło się z „cesarsko-królewską” okupacją z lat 1915—1918.

Prace nad nowym herbem miejskim miały być — zgodnie z zaleceniem wojewody i działaczy Rady Artystyczno-Konserwatorskiej — rozpoczęte natychmiast, aby zakończenie nastąpiło w sierpniu 1937 r., w połączeniu z wykonaniem programu upamiętniającego walki o niepodległość. Pozwoliłoby to na zorganizowanie w Kielcach dorocznego zjazdu Związku Legionistów Polskich, na którym nastąpiłaby prezentacja nowego herbu miasta. Punkt ten był jednym z głównych zadań całego programu obchodów rocznicy sierpnia 1914 r. Kielce miały na stałe zaznaczyć swoje miejsce w tradycji legionowej poprzez umieszczenie odznaki I Brygady w herbie miasta.

Rada Artystyczno-Konserwatorska powołała Komisję Historyczną, Komisję Techniczno-Artystyczną oraz wspomnianą już wcześniej Komisję do ustalenia herbu. W skład tej ostatniej weszli: konserwator wojewódzki — Andrzej Oleś, profesor seminarium nauczycielskiego męskiego i założyciel Koła Adeptów Sztuk Plastycznych w Kielcach — Henryk Czarnecki, przedstawiciel Wydziału Komunikacyjno-Budowlanego UW w Kielcach — inż. J. Gąsiorowski oraz autor, wydawca i redaktor „Radostowej” — Tadeusz Jackowski. Komisja, której skład miał gwarantować pomyślną realizację zamierzeń i projektów, ustaliła konieczność zorganizowania konkursu, w którym malarze artyści, opracowując nowy herb miasta, połączyliby „tradycje Świętokrzyskie z Niepodległością”⁸¹.

Ostatecznie, aby sprawę doprowadzić do końca zapewniającego merytoryczne powodzenie, w październiku 1937 r. zwrócono się z prośbą do profesora Władysława Konopczyńskiego z Krakowa, który wykonał kwerendę, kompletując dokumentację związaną z historią herbu miasta Kielc, a także do Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, skąd otrzymano rysunek herbu.

O tym, że zatwierdzenie herbu miejskiego było konieczne — aby sprawa ta nie absorbowwała więcej Zarządu Miejskiego — świadczą kolejne pisma kierowane do władz samorządowych, m.in. z prośbami o udostępnienie wizerunku herbu. Od czasu powołania Komisji do ustalenia herbu problemami tymi zajmowała się Rada Artystyczno-Konserwatorska⁸².

Ponaglenia Urzędu Wojewódzkiego w Kielcach, domagającego się przedłożenia wniosku o zatwierdzenie herbu miasta, oraz daleko zaawansowane prace dokumentacyjne przyczyniły się do końcowego rozstrzygnięcia⁸³. 3 marca 1939 r. Rada Artystyczno-Konserwatorska przedstawiła na posiedzeniu Zarządu Miejskiego projekt uchwały zawierającej wniosek o zatwierdzenie herbu m. Kielc⁸⁴. Szczegółowy wniosek zawierający opis oraz „uzasadnienie historyczności herbu” przedłożono na posiedzeniu Rady Miejskiej 20 marca 1939 r. Przewodniczący Rady Artystyczno-Konserwatorskiej, Wł. Koterski-Spalski przedstawił Radzie Miejskiej przebieg prac, uzasadnienie i projekt uchwały. Uzasadnienie zawierało wykaz źródeł, na które powoływał się prof. Wł. Konopczyński⁸⁵.

⁸⁰ „Radostowa” nr 2 Kielce 1937, s. 22

⁸¹ Por. przypis 57.

⁸² APK, AmK, sygn. 2310, k. 893; sygn. 2315, k. 324; sygn. 2316, k. 243

⁸³ Tamże, sygn. 2317, k. 37

⁸⁴ Tamże, sygn. 2317, k. 102—107, sygn. 2340A, k. 667—672

⁸⁵ Por. przypis 60; APK, AmK, sygn. 2340A, k. 1019—1020.

Rada Artystyczno-Konserwatorska skonfrontowała wizerunek herbu pochodzący z Archiwum Głównego Akt Dawnych⁸⁶ z herbem widniejącym na pieczęci miejskiej przechowywanej w Muzeum PTK w Kielcach⁸⁷. Opowiedziano się za wzorem najstarszym, „odpowiadającym tradycji”, uznano „za właściwe pominąć typ tarczy i układ znaków z okresu b. Królestwa Kongresowego”. Zasadniczym elementem godła miejskiego miała być korona królewska. Litery „C.K.” powinny być szczegółem uzupełniającym herb i charakteryzować się mniejszymi wymiarami⁸⁸.

Rada Miejska uchwaliła, by „zwrócić się do Pana Ministra Spraw Wewnętrznych o zatwierdzenie herbu m. Kielc przedstawiającego na tarczy renesansowej koronę złotą w polu czerwonym, pod tą głoski złote »C. K.« według załączonego wzoru”⁸⁹. Uchwała zawierała szczegółowy opis i uzasadnienie historyczności herbu jako integralną część dokumentu. Przyjęta została jednogłośnie z zastrzeżeniem, że rysunek herbu zostanie zatwierdzony oddzielnie.

Zastanawiająca jest formuła uchwały Rady Miejskiej zawierająca stwierdzenie o konieczności zatwierdzenia herbu przez MSW, skoro w rozporządzeniu Prezydenta RP o znakach i pieczęciach z 1938 r.⁹⁰ wzmiankowano o możliwości używania przez miasta herbu bez uzyskiwania zezwolenia władz szczebla wyższego. Zaważyła na tym prawdopodobnie niespójność przepisów, a Rada Artystyczno-Konserwatorska przygotowująca uchwałę powoływała się na kolejne akty prawne z lat 1927, 1928, 1933 i 1937⁹¹.

Należy także sądzić, że sprawa opracowania wzorcowego herbu miasta Kielc i kwestia jego zatwierdzenia przez odpowiednie ministerstwo nie byłaby prawdopodobnie poruszana w takim wymiarze, gdyby nie próby daleko idących zmian i modyfikacji. Musiało to uruchomić machinę urzędniczą, opracowanie dokumentacji, zaangażowanie konsultantów, aż wreszcie sprawa wróciła jak gdyby do punktu wyjścia, gdyż pozostano przy najstarszym herbie miejskim. Zakończeniem procedury miało być zwrócenie się do MSW o zatwierdzenie herbu. Należy zwrócić uwagę, że wiele miast posiadających herby historyczne nie przedstawiało swych godła do akceptacji, co w przypadku Kielc stało się nieodzowne, a wynikało z przyjętego wcześniej toku postępowania.

W marcu 1939 r. Rada Artystyczno-Konserwatorska m. Kielc ogłosiła konkurs na wykonanie projektu dyplomu „za działalność na polu podniesienia zdrowotności i wyglądu estetycznego miasta”. Jednym z warunków konkursu było zamieszczenie w projekcie herbu miasta, według wzoru załączonego do regulaminu⁹². Był to ostateczny i uznany przez władze miejskie wizerunek godła Kielc, skonstruowany według najstarszego wzorca.

Herb Kielc przez wieki pozostawał w niezmienionej formie. Wpływ na to miał oczywiście fakt, że miasto do 1789 r. stanowiło własność biskupią, właściciel nie zmieniał się, nie było potrzeby zmian godła samorządowego, nie ulegało ono żadnym modyfikacjom. Okres zaborów i przepisy prawne regulujące kwestie heraldyczno-sfragistyczne związane z funkcjonowaniem organizmu miejskiego nie poczyniły zmian w wyglądzie godła miejskiego, które w swym historycznym ujęciu przestało wówczas funkcjonować. Także w latach II Rzeczypospolitej powrócono do tradycyjnych

⁸⁶ Album Heroldii Królestwa Polskiego, AGAD, zniszczony w czasie wojny

⁸⁷ Por. przypis 38.

⁸⁸ APK, AmK, sygn. 2305, k. 36

⁸⁹ Tamże, k. 39; por. także „Gazeta Kielecka” nr 24, Kielce 23.03.1939, s. 2.

⁹⁰ Dziennik Ustaw. Warszawa 1938, nr 2/39, poz. 8; por. M. Gumowski *Herby...*, s. 20.

⁹¹ Por. przypis 73.

⁹² Zawiadomienie Rady Artystyczno-Konserwatorskiej o konkursie, Kielce 29.03.1939, zbiory prywatne

Ryc. 12. Herb Kielc wg załącznika do pisma Rady Artystyczno-Konserwatorskiej, 1939 r., zbiory prywatne

wzorców, odrzucając próby daleko idących zmian⁹³. Po klęsce wrześniowej i powstaniu Generalnego Gubernatorstwa posługiwano się pieczęciami z tradycyjnym herbem miasta, początkowo z napisami w języku polskim, później z legendą niemiecką⁹⁴.

Herb miejski po II wojnie światowej stał się tylko symbolicznym dokumentem przeszłości, ale nadal funkcjonuje w świadomości kielczan, będąc istotnym składnikiem życia miasta⁹⁵. Choć nie widnieje na urzędowych pieczęciach samorządu, powinien być prawnie chroniony jako wartość historyczna o ustalonym wzorze, nie podlegająca żadnym zmianom, modyfikacjom i przeróbkom. Wzorcem dla obecnie konstruowanych wizerunków godła miejskiego powinien być herb miasta pochodzący z najstarszego, zachowanego tłoku pieczętnego. Dbalność o odpowiedni wygląd herbu miejskiego Kielc dobrze będzie świadczyć o samorządowych tradycjach miasta i jego długiej historii.

⁹³ Pieczęcie Zarządu Miejskiego, Prezydenta Miasta, por. APK, AmK sygn. 2308, k. 31–32; 2311, k. 349.

⁹⁴ W. Dzikowski, D. Kopertowska *Toponimia...*, s. 10, rys. 1

⁹⁵ Po II wojnie światowej w Rynku kieleckim na kamienicy w pierzei północnej umieszczono trzy kartusze herbowe z godłami Kielc, województwa sandomierskiego oraz z jeleniem świętokrzyskim. Nawiązano więc nieświadomie do międzywojennych propozycji łączących symbolikę regionalną.

Ryc. 13. Herb Kielc (M. Gumowski, *Herby miast polskich*, Warszawa 1960, s. 197)

UWAGI KOŃCOWE

Literatura heraldyczna nie wyodrębnia osobnej kategorii herbów miast będących własnością kościelną. Jeżeli godła tego rodzaju są wymieniane, to brak jest wówczas analizy sfragistyczno-heraldycznej, zawierającej studia porównawcze herbów miejscowości należących np. do biskupów.

Miasta dawnej Sandomierszczyzny i terenów obecnego województwa kieleckiego nie mają zbyt wielu opracowań dotyczących heraldyki tych ośrodków w ogóle, a miast biskupich w szczególności. Kwestie sfragistyczno-heraldyczne związane z miastami interesującego nas terenu, a miastami biskupimi przede wszystkim, nie są niestety uwzględniane podczas badań historycznych wiążących się z lokowaniem miast na prawie niemieckim i przywilejami udzielanymi tym ośrodkom miejskim.

Dotychczasowa literatura związana z herbem miasta Kielc ogranicza się raczej do sądów powtarzanych przez kolejnych autorów, począwszy od notatki w *Pamiętniku Sandomierskim* z 1829 r. Kolejne prace zawierają głównie krótkie opisy herbu widniejącego na pieczęci miejskiej oraz próby rozwiązania napisu na legendzie otokowej pieczęci. Tylko K. Skupieński w cytowanym już artykule wychodzi poza utarte schematy, przedstawiając kilka interesujących hipotez.

W pracy niniejszej starano się ustalić genezę herbu miejskiego Kielc oraz uściślić jego symbolikę. Brak odpowiedniej bazy źródłowej pozwala jedynie stwierdzić, że pieczęć miejska Kielc ofiarowana została przez kardynała Fryderyka Jagiellończyka w przedziale czasowym 1493—1503; być może sięgnąć trzeba także do roku 1488, tj. do chwili otrzymania przez niego godności biskupa krakowskiego. Przyjąć też należy, iż mogło tu wówczas nastąpić potwierdzenie nadania herbu już istniejącego, widniejącego

Ryc. 14. Herb Kielc na budynku
Urzędu Miasta (nad zachodnim wejściem)

Ryc. 15. Herb Kielc na jednej z kamie-
nic w Rynku 3—5

na pieczęci. Miasto bowiem, które otrzymało przywilej lokacyjny prawdopodobnie w końcu XIII wieku, powinno było rozwinąć formy swojego samorządu już wcześniej niż w końcu wieku XV. Oczywiście jest to tylko przypuszczenie. Z drugiej strony ustalono, że ratusz miejski powstał w 1. połowie XVI wieku, co świadczy o niezbyt szybkim rozwoju organizmu miejskiego od czasu otrzymania prawa niemieckiego.

Trudności nasuwa także rozwiązanie inicjału „CK” w herbie miasta. Spośród kilku form odczytania tego skrótu (Civitas Kielce, Civitas Kielcensis, Civitas Kielcia, Communitas Kielcensis) każda jest właściwie możliwa, w zależności od przyjętego założenia: podkreślającego autonomię społeczności miejskiej lub jej większą zależność od władzy biskupiej.

Kolorystyka herbu jest zgodna z ogólnie przyjętymi zasadami występującymi w heraldyce miejskiej. Niektóre ustalenia wiążą herb miejski Kielc i jego symbolikę a to z godłem kapituły krakowskiej, a to z heraldyką monarszą, co znajduje potwierdzenie w biografii Fryderyka Jagiellończyka.

Praca przynosi krótki opis historii herbu miejskiego, typowej dla godła miejskich w okresie zaborów. Zawiera także interesujące informacje związane z funkcjonowaniem herbu miasta w okresie II Rzeczypospolitej i próbami daleko idących zmian w jego wyglądzie.

Na podstawie dotychczasowych ustaleń należy stwierdzić, iż konieczne są dalsze prace sfragistyczno-heraldyczne pozwalające zanalizować genezę, symbolikę i historię herbów miast biskupich, tak aby uzyskane wyniki badań mogły potwierdzić lub przynieść zaprzeczenie wyników dotychczasowych badań związanych z historią herbu miasta Kielc.

THE COAT OF ARMS OF THE CITY OF KIELCE
STATE OF RESEARCH

Heraldic and sphragistic literature has no separate reports and studies concerning coats of arms of localities which were the property of the Church. This article attempts to explicate the origin of the coat of arms of Kielce, and it also provides information related to the most recent history of the city coat of arms. The paper presents hitherto opinions about the coat of arms of Kielce and it concludes that apart from few exceptions the authors do not go beyond old stereotypes. An attempt is made to explicate the origin and symbolism of the coat of arms of Kielce making use of the preserved sources including the seal piston from the turn of the 17th and 18th century kept in the National Museum in Kielce.

The present research permits to say that the seal of the city of Kielce was presented by Cardinal Frederick Jagiellon in ca 1493—1503. The initial date can be moved to the year 1488, i.e. to the time when Frederick Jagiellon received the office of the Cracow bishop. The article provides a few hypotheses concerning the coat of arms represented on seals and the initial "CK" (Civitas Kielce, Civitas Kielcensis, Civitas Kielcia, Communitas Kielcensis) is analysed. The colours of the coat of arms and the legend in the circumference are discussed. It has been found that further heraldic and sphragistic research should be made in order to analyse the origin, symbolism and history of coats of arms of bishops' towns. The results obtained could verify the history of the coat of arms of Kielce.